

Кульчицкий Б.В. Концепция духовных факторов трансформации экономических систем в научном наследстве М. Туган-Барановского

Проанализирована концепция эволюции экономических систем в научном творчестве М. Туган-Барановского. Раскрыты взгляды ученого на проблемы трактовки содержания и типов экономических систем. Поэтому надлежащее внимание уделено идеям гуманизма и духовных факторов эволюции экономических систем, а также размышлениям выдающегося украинского экономиста мировой славы о предмете и будущем экономической науки.

Ключевые слова: экономические системы, эволюция, методология, идеи гуманизма, духовные факторы эволюции экономических систем, информационное общество, усиление евроинтеграционных процессов.

Kul'chyts'kyj B.V. Conception of spiritual factors of transformation of the economic systems in the scientific inheritance of M. Tugan-Baranovs'kyj

In article the conception is analysed of evolution of the economic systems in the scientific creation M. Tugan-Baranovs'kyj. Looks are exposed of the maintenance scientific on the problems of interpretation and types of the economic systems. Thus the proper attention is spared to the ideas of humanism and spiritual factors of evolution of the economic systems, and also to the reflections of the prominent Ukrainian economist of world glory about object and future of economic science.

Keywords: economic systems, evolution, methodology, ideas of humanism, spiritual factors of evolution of the economic systems, informative society, strengthening of eurointegration processes.

УДК 330.821

Аспір. О.А. Кривицька – Львівський НУ ім. Івана Франка

**ЛІБЕРАЛЬНІ ТЕОРІЇ В НАУКОВИХ РОЗРОБКАХ
ПОСЛІДОВНИКІВ АДАМА СМІТА**

Окреслено основні напрямки розвитку економічного лібералізму в ХІХ ст. Визначено зміни, які внесли вчені-економісти цього періоду в ліберальну концепцію їхнього попередника А. Сміта. Особливу увагу приділено не тим питанням, у яких послідовники дотримувались поглядів свого попередника А. Сміта, а в які вони вносили власні корективи.

Вступ. У ХVІІ-ХVІІІ ст. ідеї Просвітництва вплинули на усвідомлення лібералізмом важливості людської діяльності, а саме її почали розуміти як раціональну та відповідальну. Під впливом революцій у Франції та Північній Америці ліберали сприйняли рівноправність як найважливішу форму рівності. Економічне підґрунтя та економічний аспект цих процесів найбільш комплексно був відображений в епохальній праці А. Сміта "Багатство народів". Водночас, подальший розвиток ліберальних теорій залишається практично маловисвітленим у вітчизняній економічній літературі [1-3]. Так, маємо лише кілька монографій, присвячених економічному лібералізму, й провідна вітчизняна праця цього напрямку О. Довгаль [1] більшою мірою стосується його прояву у сфері зовнішньої торгівлі, що потребує здійснення подальших досліджень щодо еволюції й розвитку економічного лібералізму.

Мета дослідження. У зв'язку з викладеним, метою нашого дослідження є комплексний розгляд розвитку ліберальних теорій послідовниками Адама Сміта, зокрема виявлення тих питань його теорії, які були підтримані наступниками, й нових доповнень чи кардинально нових поглядів й концепцій,

які було висунуто уже після виходу в світ "Багатства народів" і які слугували вагомим внеском в еволюцію економічного лібералізму

Виклад основного матеріалу. Теорія лібералізму пропагувала формування такого суспільного простору, де кожен індивід зміг би реалізувати себе і свою власну концепцію добра. Сваволлю монарха ліберали вважали за безпосередню загрозу цьому простору, і це спонукало їх замислитися над проблемами обмеження політичної влади монарха. Вони досліджували зв'язок між легітимною владою і згодою, а також принцип верховенства права. Небезпеку для свободи індивіда вони вбачали і в релігійній нетерпимості та деструктивній силі громадської думки, тобто, в соціальній нетерпимості. Лібералізм зазначеного періоду намагався визначити, де та межа, що відокремлює громадське від особистого. Ліберали окреслили два аспекти обмеження влади:

1. Обмеження політичної влади відведеною їй сферою повноважень через верховенство права, поділ влади, конституціоналізм, наголос на громадянських свободах тощо;
2. Наголос на автономності економічної сфери й захисті приватної власності.

Ліберали підтримували приватну власність, бо вона становила бастион супроти державної влади і забезпечувала відносну незалежність. Хоча деякі проникливі представники економічного лібералізму, зокрема: Т.Р. Малтус, Д. Рікардо, Дж.С. Мілл та ін. були занепокоєні можливими наслідками надмірної концентрації приватної власності. Ліберали виявили себе прихильниками так званих буржуазних вартостей, властивих класові капіталістів, який сформувався у період промислової революції. Ці вартості: ощадливість, працьовитість, моральна чесність, шанобливе ставлення до родини, повага до приватної власності і закону, зорієнтованість на прибуток, – оголошувались взірцем етичної норми економічної діяльності у суспільстві природної свободи. Модель суспільства, у якій індивіди, користуючись свободою, мають за мету своє матеріальне збагачення і при цьому одночасно реалізують концепцію суспільного добра, запропонував А. Сміт. Саме ця його модель стала взірцем інтелектуального мімезису ліберальної економічної філософії ХІХ ст.

Загалом, ХІХ ст. в історії економічного лібералізму у найзагальніших рисах, характеризується такими явищами:

- завершенням класичної традиції у вченнях Т.Р. Малтуса і Д. Рікардо;
- відхиленням від традиційної ліберальної ідеї утилітаризму Дж. Бентама та квазісоціалізму Дж.С. Мілла;
- протистоянням поширенню соціалістичних ідей, особливо після появи пролетарської політичної економії марксизму;
- протистоянням націоналізму та теоріям економічної автаркії, зокрема, німецької історичної школи.

Чи не найвищим досягненням інтелектуальної рефлексії британського лібералізму стала поява класичної політичної економії А. Сміта – Д. Рікардо – Т.Р. Малтуса.

Д. Рікардо і Т.Р. Малтус були адептами вчення А. Сміта, але їхній внесок в економічну теорію у певних випадках поставив під сумнів хрестоматійно-емпіричні висновки їхнього вчителя. А. Сміт розглядав суспільство як злагоджено функціонуючу систему, як прогресуючу динамічну систему, де

взаємобалансовувальними силами є закони нагромадження і народонаселення, а Д. Рікардо поділяв сучасне йому суспільство на ворогуючі табори. Т.Р. Малтус анонімним трактатом 1798 р. у п'ятдесят тисяч слів змалював перспективу смутку, вбогості і жаху. Після Т.Р. Малтуса чимало інтелектуалів називали економіку, наслідуючи Карлейля, "похмурою наукою".

Д. Рікардо і Т.Р. Малтус були друзями із 1809 р., але мали зовсім різну філософсько-економічну свідомість. Коли у 1820 р. Т.Р. Малтус опублікував "Основи" політичної економії", Д. Рікардо на 220 сторінках описав помилки англіканського пастора, а останній, за словами р. Хайлбронера [4, с. 106], всіляко намагався довести помилковість поглядів Д. Рікардо. Їх різнило, передусім, виховання: Т.Р. Малтус з юних літ готувався до вступу в університет, а Д. Рікардо з чотирнадцяти років займався комерційним та біржовим бізнесом. Т.Р. Малтус провів життя за академічними дослідженнями, він став першим професійним економістом і викладав політичну економію молодим директорам Ост-Індської компанії у приватному коледжі в Хейлібері, а Д. Рікардо був настільки успішним підприємцем, що у сорок два роки володів статками у півтора мільйона фунтів. Незаможний Т.Р. Малтус відстоював інтереси багатих землевласників, а Д. Рікардо, який згодом і сам став поміщиком, ще своєю заявою 1815 р. про те, що інтереси землевласників протилежні інтересам усіх інших класів суспільства, перетворив економічні суперечності у політичну війну в стінах британського парламенту. Однак вони були близькими друзями і у передсмертному листі до Т.Р. Малтуса Д. Рікардо писав, що розбіжності у їх поглядах не зможуть затьмарити їхньої дружби, і тільки членів своєї сім'ї він любив більше ніж Т.Р. Малтуса.

Ім'я Т.Р. Малтуса тісно пов'язане із сформульованим ним законом народонаселення як основною причиною загальної бідності, після чого шквал критики на його адресу не вщухав тридцять років. Однак він ішов слідами своїх попередників, зокрема, солідаризувався з поглядами Д. Г'юма і А. Сміта, коли твердив, що розповсюдження комерції і мануфактурного виробництва в Європі підірвало стагнацію та сервілізм феодального суспільства і створило сприятливі умови для економічного зростання та політичні обставини, що заохочували соціальну мобільність та розповсюдження громадянських і політичних свобод. У десятому розділі Книги третьої "Дослідження закону народонаселення", що має назву "Про аграрну та комерційну системи в їхньому поєднанні" англіканський пастор-мораліст пише, що процвітання мануфактур та комерції в будь-якій державі засвідчує її остаточний розрив з феодалізмом. Народні маси вже не перебувають у стані рабської залежності від своїх панів; вони мають можливість і бажання заощаджувати кошти; капітал, коли він нагромаджується, знаходить засоби надійного застосування, а отже, уряд має забезпечити необхідний захист власності. У країні, де мануфактури та комерція процвітають, сільськогосподарська продукція завжди знайде готовий ринок у себе вдома; і такий ринок надзвичайно сприятливий для прогресивного нагромадження капіталу [5, с. 196]. Д. Вінч стверджує: "Т.Р. Малтус довів, що тільки соціально-економічна система, заснована на індивідуальній власності, яка функціонує через конкурентні ринки, спроможна гаранту-

вати виробництво надлишкової продукції над основними потребами і підняти життєвий рівень" [5, с. 23].

Т.Р. Малтус не поділяв радикальних політичних поглядів на парламентську реформу, притаманних Д. Рікардо та Дж. Міллу, але не був також прихильником Е. Берка чи антиякобінцем у питаннях політичних прав та конституційної реформи. "Він залишився поміркованим вігом, – наголошує Д. Вінч, – який засуджував той факт, що війну з Францією, долучивши сюди й стихійні заворушення дезорієнтованого народу, використали як привід для обмеження громадянських свобод у Британії [5, с. 26]. У шостому розділі четвертої книги "Дослідження закону народонаселення" Т.Р. Малтус пише про доцільність реформування недоречностей державного устрою та контролю за поведінкою виконавчої влади, завжди схильної зазіхати на свободи й права громадян. Т.Р. Малтус вважав, що він зробив усе, щоб воскресити "раціональні сподівання", узурповані "дикими спекуляціями останнього часу", щоб "черепаша виробництва харчових продуктів випередила зайця зростання людності".

На наш погляд, доктрину лібералізму Д. Рікардо збагатив, передусім, своєю концепцією зовнішньої торгівлі, знову ж таки, істотно підкоригувавши ідеї А. Сміта. У сьомому розділі "Начал політичної економії та оподаткування" Д. Рікардо робить спробу довести два твердження:

- 1) вартість національного продукту як для відкритої економіки, так і замкненої – однакова, а тому зовнішня торгівля не впливатиме на ставки заробітної плати або на норму прибутку;
- 2) зовнішня торгівля сприятиме зростанню багатства країни, а реальний дохід завжди буде вищий за умов вільної торгівлі, ніж в умовах економічної автаркії.

Своїм першим твердженням Д. Рікардо заперечив думку А. Сміта, що ніби-то вища норма прибутку у зовнішній торгівлі спонукає до зростання норми прибутку в межах національної економічної системи, оскільки шотландський професор знехтував зміною попиту на закордонні товари. Д. Рікардо виділив і по чергово проаналізував три види товарів:

- 1) товари національного виробництва для внутрішнього споживання;
- 2) товари національного виробництва для експорту;
- 3) імпортні предмети розкоші.

Д. Рікардо довів, що норма прибутку не підвищуватиметься доти, поки імпорт не складатиметься з товарів, які купують на заробітну плату. Лише закордонні предмети розкоші дають змогу нагромаджувати капітал і впливають, відповідно, на норму прибутку. На думку М. Блауга [6, с. 127], Д. Рікардо був першим економістом, який обстоював теорію міжнародної торгівлі, що істотно відрізнялася від теорії внутрішньої торгівлі. А підставою для такої аргументації служила існуюча на той час незначна можливість міждержавної мобільності капіталу. Якщо норма прибутку не має тенденції до вирівнювання між країнами, то рух товарів зумовлюватиметься перевагами у порівняльних витратах. Д. Рікардо наводить абстрактний приклад виробництва сукна і вина в Англії та Португалії лише за допомогою праці і тому відносні ціни дорівнюють оберненим величинам затрат праці.

Ідея про те, що країні економічно вигідніше імпортувати товари, які можна обміняти на експортні товари з меншими витратами, ніж виробляти їх у себе, поширилася ще у XVIII ст. Однак, лише Д. Рікардо комплексно сформулював закон порівняльних переваг. Він довів, що за умов вільної торгівлі усі товари, згідно зі законом абсолютних переваг, не обов'язково повинні вироблятися у тих країнах, де їхні виробничі витрати найнижчі, бо країні може окупитися імпорту товару навіть тоді, коли його можна виробити з меншими витратами вдома, ніж за кордоном. Д. Рікардо показав, що Португалія має порівняну перевагу у вині, незважаючи на те, що різниця витрат на виробництво вина відносно більша, ніж на виробництво сукна, але порівнюються не витрати, а їх відношення, і не істотно чи порівнюються відношення витрат на виробництво одного і того ж товару в різних країнах, чи відношення витрат на виробництво різних товарів в межах однієї країни.

Доктрина порівняльних переваг вказує верхню і нижню межі, між якими обмін вигідний обою для країн. І хоча абсолютні переваги спонукають до міжнародного поділу праці та збільшення сукупного попиту, порівняльні переваги забезпечують загальну економію виробничих витрат на одиницю продукції. Таким чином, Д. Рікардо показав, що умови, які уможливають міжнародну торгівлю, зовсім відрізняються від умов, за яких виникає внутрішня торгівля, бо в межах однієї держави торгівля між її регіонами потребує саме абсолютних переваг (в іншому випадку капітал і робоча сила елементарно перетечуть з одного регіону в інший), а порівняльні переваги – це умова для існування міжнародної торгівлі. "Закон порівняльних переваг, – констатує М. Блауг, – можна коротко звести до твердження про те, що кожна країна вироблятиме такі товари, альтернативні витрати на які відносно найнижчі, причому під альтернативними витратами розуміють кількість одиниць одного товару, від яких треба відмовитися заради виробництва одиниці іншого товару. Таке формулювання цієї доктрини охоплює усі можливі співвідношення виробничих витрат" [6, с. 131]. Однак, М. Блауг допускає, що ідею порівняльних переваг у розділі, присвяченому зовнішній торгівлі, можливо написав Джеймс Мілл, оскільки надалі у своїх дослідженнях Д. Рікардо, торкаючись проблем зовнішньої торгівлі, ніде не виходить за межі ідеї про абсолютну перевагу, але – це приватна гіпотеза заслуженого британського професора.

Провідною у Д. Рікардо є думка про те, що рано чи пізно економічне зростання вичерпається через нестачу ресурсів, оскільки праця і капітал – це один змінний ресурс, а земля – незмінний ресурс, якому властива спадна віддача. Ситуація теж "похмура" в перспективі, як і в Т.Р. Малтуса, однак, через систему вільної торгівлі на основі порівняльних переваг в умовах вільного міжнародного ринку, суспільство має шанс.

Істотний вплив на розвиток англійської економічної думки здійснив Дж. Бентам – економіст, філософ у сфері політики і права, соціальний реформатор, і загалом, еkleктик по духу. Після знайомства з творами Дж. Пристлі він став прихильником, а згодом – лідером утилітаризму. Дж. Бентам вважав, що кожного варто розглядати за одного-єдиного індивіда, тобто, це був своєрідний радикальний егалітаризм. Як ліберального мислителя-конституціоналіста, Дж. Бентама можна вважати за предтечу тих, хто обстоював сучасну

державу загального добробуту. На його погляд, до цілей законодавства безперечно належать забезпечення прожитку, безпеки, достатку та рівності. У різний час і в різні періоди Дж. Бентам обстоював соціальну допомогу в разі хвороби, безкоштовну освіту, мінімальну зарплату. Утилітаризм Дж. Бентама ґрунтувався на гаслі: "Найкраща та дія, що забезпечує найбільше щастя найбільшій кількості людей". Утилітаризм – це доктрина, згідно з якою дії потрібно оцінювати на основі їх спроможності витворювати щастя. У XVIII ст. ця доктрина була майже домінантною у світському і комерційному середовищі Британії. Крім Дж. Бентама, до становлення утилітаризму причетні Д. Г'юм та Е. Берк. Економічний утилітаризм використовує "щастя" як центральну концепцію тією мірою, якою індивіди дістають те, що обирають (або обрали б, якби мали вибір). Це той вид утилітаризму, що спроможний розвинути точну і складну теорію, засновану на реальних та гіпотетичних варіантах вибору, та визначити грошову вартість результатів. У сфері політики він породжує такий практичний метод як аналіз вигід і витрат. З іншого боку, економічний утилітаризм і досі критикують за обмеженість властивих йому міркувань і за його вдавану точність. Дж. Бентам одним із перших почав оперувати принципом корисності. "Природа поставила людство під керівництво двох всевладних господарів – страждання і задоволення... До їхнього трону прив'язані по один бік критерії доброго і поганого, а по другий – ланцюги причин і наслідків... Людина може заявляти, що не кориться їхній владі, але насправді вона підлягає цій владі завжди. Принцип корисності визнає цю її підлеглість та приймає за основу тієї системи, метою якою є ткати килим щастя руками розуму і закону" [7, с. 149]. Під принципом корисності Дж. Бентам розумів такий принцип, який схвалює чи не схвалює будь-яку дію, відповідно до прояву тенденції щодо збільшення чи зменшення щастя тих, чийх інтересів вона стосується. Корисність означає ту властивість предмета, за допомогою якої він прагне давати вигоду, задоволення, надавати перевагу або запобігати стражданню тих, чийх інтересів вона стосується: суспільства чи індивіда. Суспільство, на думку Дж. Бентама – це вигадане "тіло", яке складається з індивідуальних осіб, які його утворюють. Інтерес суспільства – це сума інтересів окремих членів. Англійський філософ корисною вважав таку діяльність, коли її прагнення до збільшення щастя суспільства є більшим за будь-що, що може його зменшити. Людину можна вважати прихильником принципу корисності, коли її діяльність кількісно співвідноситься до закону чи наказу корисності.

Найвідомішим представником англійського економічного утилітаризму був В.С. Джевонс – основоположник Лондонської школи маржиналізму, який у середині XIX ст. був єдиним економістом, котрий обґрунтував закон спадної граничної корисності на основі фізіологічного принципу на суто інтроспективній основі. Використовуючи закон спадної граничної корисності, В.С. Джевонс вивів рівняння обміну, суть якого полягає в тому, що у рівновазі відношення приростів споживаних витрат дорівнює відповідному відношенню інтенсивності потреб, задоволених насамкінець. В умовах вільного конкурентного ринкового обміну, стверджував В.С. Джевонс, обидві сторони

– учасники обміну, максимізують задоволення від двостороннього обміну, оскільки "кожна особа дістає таку кількість товарів, що відношення останніх ступенів корисності будь-якої пари товарів є числом, оберненим до обмінного відношення товарів", а тому "повна свобода обміну має бути вигідною всім" [5, с. 285-286].

Одним із найвпливовіших теоретиків світового лібералізму був британський мислитель, людина енциклопедичних знань Дж.С. Мілл. Його батько Джеймс Мілл був близьким другом Д. Рікардо і Т.Р. Малтуса та пропагандистом утилітаризму Дж. Бентама. Дж.С. Мілл згадував, що до 1830 р. він перебував під впливом ідей утилітаризму і до кінця життя визнавав його ліберальні принципи, хоча й був відкритим для соціальних течій свого часу. "Я розглядаю корисність як останню інстанцію в етичних питаннях", – писав він у творі "Про свободу" [8, с. 385]. Однак утилітаризм Дж.С. Мілла відрізняється від бентамівського: якщо Дж. Бентам визнає, що насолода не розрізняється за видами і незалежна від об'єктів, які її продукують, то Дж.С. Мілл вважає, що краще бути незадоволеною людиною, ніж задоволеною свинею, тобто встановлює рангову послідовність відчуттів щастя.

У своїх наукових творах Дж.С. Мілл робить ключовим вчення про свободу і розуміє його не як теоретико-пізнавальне, а як соціально-етичне, не як філософське, а як політичне. "Предметом моїх досліджень, – пише Дж.С. Мілл, – є не так звана свобода волі, яку протиставляють вченню про так звану філософську необхідність; тут йдеться про громадянську, або соціальну свободу. Ми досліджуємо природу та межі влади, яку відповідно до закону має суспільство над індивідом." [8, с. 380]. Дж.С. Мілл визнає індивідуальну свободу, яка хоча і є самоціллю та останньою метою, але у розвитку особистості має свої межі у шкоді для іншого: "він не повинен створювати неприємностей іншим людям" [7, с. 151]. У зв'язку з персональною свободою окремого індивіда Дж.С. Мілл застосовує поняття ексцентричність, що означає таке життя у суспільстві, яке відповідає талантам та схильностям окремого індивіда. Індивідуальна свобода, за Дж.С. Міллем, – це право громадянина на автономію в усьому, що не заподіює суспільству шкоди. Розвиток і збереження індивідуальності можливі лише тоді, коли є принципи, які залишають кожній особистості вільний простір для мислення і діяльності. Втручання у приватну сферу окремого індивіда дозволяється лише заради того, щоб запобігти заподіяння зла іншим. Благо окремого індивіда не обґрунтовує втручання у його свободу. Індивідуальна свобода структурно охоплює три сфери:

1. Свобода совісті в найширшому сенсі. Це свобода думки щодо всіх предметів: як практичних, так і спекулятивних, як наукових, так і моральних, теологічних. Вона передбачає вільні можливості виражати і поширювати свої ідеї;
2. Свобода вибору мети, тобто, свобода діяти, влаштовувати життя за своїм уподобанням;
3. Свобода об'єднуватися з іншими для спільної діяльності щодо досягнення будь-якої мети.

Вікторіанські часи, у яких проживав Дж.С. Мілл, характеризувалися відкритою нетолерантністю у вигляді суспільної моралі – індивідуальній свободі загрожувала тиранія більшості, зокрема: у формах колективного суспільства та соціальної рівності. З одного боку, панувала цілковита неспроможність держави впливати на приватне життя та регулювати економічну та соціальну сфери, а з іншого – ортодоксія мислення з претензіями на абсолютизм. Аргумент рівності, який спочатку використовувала буржуазія для досягнення свободи, після її приходу до політичної влади став загрозою для тієї ж свободи і завів в "інтелектуальний глухий кут" теорію лібералізму.

Дж.С. Мілл вірив у можливість формування дійсності суверенним розумом: із боротьби різноманітних окремих інтересів сама собою повинна виникнути гармонія цілого на користь всіх учасників. Економічну сферу англійський вчений вважав саме такою, у якій завдяки вільній торгівлі очікувалася реалізація принципу утилітаризму – дедалі більшого щастя для якомога більшої кількості людей. Оскільки закони економічного життя мають характер незмінних законів природи, Дж.С. Мілл виступав проти законодавчого втручання держави у закони ринкової конкуренції, вважаючи, що все, що обмежує конкуренцію, є злом. Розвиток конкуренції та наявність вільного ринку будуть запорукою перемоги свободи спочатку в галузі економіки, а потім і в суспільстві загалом, оскільки ринковий механізм здатний задовольняти протилежні інтереси і забезпечувати природне відтворення продуктивних сил. "Коли уряд забезпечує засоби для виконання певної роботи, лишаючи індивідам свободу самим вибирати спосіб, якому, на їхню думку, варто віддати перевагу, то не буде жодного втручання у сферу свободи, жодних дратливих та принизливих обмежень" [7, с. 636]. Проявом рівності та свободи в економічному житті суспільства є ринковий обмін. Попит і пропозиція можуть тимчасово не збігатися між собою, однак "істинний закон попиту і пропозиції – їх вирівнювання... ринкова вартість може відхилятися від природної вартості, але тільки на певний час, оскільки пропозиції властива стійка тенденція пристосовуватися до такого попиту, який... існує, коли товар продається за своєю природною вартістю", тому відсутність свободи на конкурентному ринку "... – явище тимчасове, ... в умовах вільної і активної конкуренції не може тривати довго" [9, с. 96]. Економічна свобода поширюється на усі сфери суспільно-політичного життя, закріплюючись інституційно.

Актуальними для сучасної української дійсності є слова видатного англійського мислителя: "Тією мірою, якою народ має звичай сам активно порядкувати своїми справами, а не лишати їх на ласку урядового втручання, його прагнення полягають радше в боротьбі з тиранією, ніж у спробах самому стати тираном, а тією мірою, якою вся реальна ініціатива та провід зосереджені в руках уряду, а індивіди здебільшого живуть немов під його постійною опікою, демократичні інституції прищеплюють людям не прагнення свободи, а незмірну пожадливість до влади й посад, тож розум і активність країни вже спрямовані не на її найголовніші інтереси, а на згубну конкуренцію за егоїстичні винагороди й дріб'язкове честолобство у боротьбі за урядові посади" [7, с. 640].

Висновки. Поширюючись у країнах Заходу у ХІХ ст., економічний лібералізм змушений був долати опір існуючого монопольного середовища, що опирався на протекціоністську політику національних урядів. Лібералізм – універсальне економічне вчення про людську поведінку, жодним чином не пов'язану із простором будь-якої ідентичності, крім зденаціоналізованого утилітарного інтересу матеріального збагачення. Поширювачами ідей лібералізму у ХІХ ст. виступали як представники доктрини класичної політичної економії, так і маржиналізму. Найвагоміший внесок теоретиків лібералізму у розвиток індустріальної цивілізації полягав в тому, що саме у межах британської соціально-економічної моделі було сформоване максимально сприятливе інституційне середовище генерації капіталу: нагромадження, інвестування, міграції, самозростання тощо. Основним здобутком поширюваних ідей лібералізму стало усвідомлення потреби вільного ринку як невід'ємної умови самозростання капіталу та індустріального розвитку країни. Водночас у багатьох європейських країнах протягом ХІХ ст. промислову революцію зумовлювало пряме державне регулювання, а ідеологічною основою цих процесів були альтернативні до ліберальної доктрини економічні школи, наприклад, історична школа у Німеччині, що може виступити полем для подальших досліджень.

Література

1. Довгаль О.А. Протекціонізм і лібералізм у процесі глобалізації світової економіки / О.А. Довгаль. – Харків : Вид-во НУА, 2004. – 320 с.
2. Мовсесян А.Г. Либерализм и экономика / Александр Григорьевич Мовсесян. – М. : Изд-во ЛОГОС, 2003. – 240 с.
3. Манан П. Інтелектуальна історія лібералізму / П. Манан. – К. : Вид-во "Дух і літера", 2005. – 216 с.
4. Хайлбронер Р.Л. Философы от мира сего / Роберт Л. Хайлбронер : пер. с англ. И. Файсбисович. – М. : Изд-во "КоЛибри", 2008. – 432 с.
5. Малтус Т.Р. Дослідження закону народонаселення / Т.Р. Малтус. – К. : Вид-во "Основи", 1998. – 535 с.
6. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / Марк Блауг. – К. : Вид-во "Основи", 2001. – 680 с.
7. Лібералізм: Антологія. – К. : Вид-во "Смолоскип", 2002. – 1126 с.
8. Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера. – К. : Вид-во "Тандем", 2002. – 487 с.
9. Ринок / Упоряд., авт. вступ. ст. А.А. Чухно. – К. : Вид-во "Україна", 1995. – 448 с.

Крывицкая О.А. Либеральные теории в научных разработках последователей Адама Смита

Определены основные направления развития экономического либерализма в ХІХ в. Определены изменения, которые внесли ученые-экономисты данного периода в либеральную концепцию их предшественника А. Смита. Особое внимание уделено не тем вопросам, в которых последователи придерживались взглядов их предшественника А. Смита, а в которые вносили собственные коррективы.

Kryvytska O.A. Liberal theories in Adam Smith's followers works

Main ways of economic liberalism development in ХІХ century are revealed. Changes, made by economists of this period in their predecessor A. Smith liberal concept are defined. Special attention is paid to those questions, in which views of A. Smith were supported, and to new corrections and new ideas contributed into economic liberalism by A. Smith followers.